

ЕТНІЧНА СТРУКТУРА ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ВЧИТЕЛЬСТВА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У статті досліджуються зміни структури початкової, загальної та середньої шкільної освіти Східної Галичини та Західної Волині в умовах утвердження польського панування. Автор окремо характеризує етнічну структуру вчительства краю в контексті колонізаційної, асиміляційної політики Польської держави в міжвоєнний період.

Ключові слова: Західна Україна, Друга Річ Посполита, етнічні спільноти, освіта, вчительство.

В статье исследуются изменения структуры начального, среднего и общего школьного образования Восточной Галичины и Западной Волыни в условиях укрепления польского господства. Автор отдельно характеризует этническую структуру учительства края в контексте колонизационной, ассимиляционной политики Польского государства в межвоенный период.

Ключевые слова: Западная Украина, Вторая Реч Посполитая, этнические общности, образование, учительство.

The paper examines the changes in the structure of schooling in Eastern Galicia and Western Volhynia under the Polish domination. The author also characterizes ethnic structure of teachers of this region in the context of polonism and assimilation policies of the Poland in the interwar period.

Key words: Western Ukraine, Rich Pospolita II, ethnic communities, education, teaching.

Постановка проблеми. Система освіти і культурно-освітніх закладів у кризові періоди в історії комунікації різних етнічних спільнот ще потребують свого ґрунтовного вивчення, зокрема в історико-політологічному та правовому аспектах. Актуальною об'єкт-предметною ділянкою наукових студій може стати етнічний контекст трансформації системи шкільної освіти на українських етнічних землях Східної Галичини та Західної Волині, які в 1918-1919 рр. були загарбані відновлено Польською державою. Науково-теоретична та практична значущість теми пропонованого дослідження виходить за межі розкриття важливої історичної проблеми окремо взятого регіону та може, в значно ширшому контексті, сприяти утвердження засад міжетнічної толерантності, недопущення етнічних конфліктів в Українській державі, зокрема через обмеження доступу до шкільної освіти представників тих чи інших етнічних спільнот, утисків їхніх вчительських кадрів тощо.

Аналіз актуальних досліджень. Загальна проблематика розвитку освіти в Західній Україні в складі Другої Речі Посполитої вже стала предметом численних досліджень вітчизняних істориків. Серед розвідок присвячених проблематиці інституційній структурі шкільної освіти та процедурних механізмах її здобуття мешканцями краю у межах вужчих хронологічних й територіальних меж можна відзначити публікації Л.Алексієвич [1] та В.Панасюка [11; 12]. Дана стаття є спробою аналізу актуальних і невирішених раніше питань, комплексного представлення етнічного характеру шкільної освіти та вчительських кадрів не тільки українського, але й польського, єврейського, німецького та чеського походження.

Мета статті. Метою статті є аналіз етнічного компоненту шкільної освіти Західної України в міжвоєнний період та етнічна специфіка вчительських кадрів краю в окреслений історичний період. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання: охарактеризувати організаційну структуру початкової, загальної та середньої шкільної освіти Східної Галичини та Західної Волині в 1919-1939 рр.; проаналізувати динаміку шкільних закладів за мовою викладання; показати етнічну структуру вчительських кадрів регіону; простежити характер та форми міжетнічної комунікативної взаємодії української, польської, єврейської, німецької та чеської спільнот відносно доступу до освітнього ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Вже в 1919 р. Міністерство віросповідання і освіти Польщі видало розпорядження про те, що для “учнів української (русинської) національності вивчення української мови може бути організоване через необов’язкові години” [14, с.13]. Вилучення з навчальних планів годин української мови призвело до різкого зменшення вчителів української мови та їх масового звільнення, після чого їм важко було влаштуватися на роботу. За даними Міністерства віросповідань та загальної освіти, у трьох галицьких воєводствах у 1922 р. 71,7% від усіх вчителів були поляками, 25,4% – українцями, 2,8% – євреями [8, с.309-310].

Голова польського уряду В. Вітос у програмі дій уряду, викладеній на засіданні сейму 9 жовтня 1923 р., вказував на необхідність прискореного розвитку польського шкільництва на західноукраїнських землях, обмеження вживання української мови в школах та урядуванні [9, с.242]. На той час у Західній Україні налічувалось 2945 державних українських шкіл, зокрема, у Східній Галичині – 2576 та на Волині – 369 [17, арк.3]. При цьому, якщо в центральних і західних воєводствах на середину 20-х років до школи ходило 95-100% дітей, то у східних – 70% [1, с.117].

Чільним інструментом деукраїнізації освітньої сфери стала фактична заборона вживання назви “українець”, підміна її назвою “русин”. Так, президія кураторії Львівського шкільного округу у листі, датованому 25 березня 1923 р., адресованому дирекції державних і приватних середніх україномовних шкіл заборонила вживати термін “український” на шкільних печатках, у свідоцтвах та інших документах і діловодстві у цілому, наказуючи використовувати замість цього термін “руський”. 23 жовтня 1923 р. кураторія Львівського шкільного округу повідомляла приватні школи з українською мовою викладання про використання на печатках і у назві закладів замість терміна “український” вживати “руський”, відповідно назва навчального закладу звучала так: “Приватна гімназія з руською викладовою мовою в...” [6, с.136].

31 липня 1924 р. польський сейм затвердив шкільний закон міністра освіти С.Грабського, який фактично ліквідував, через ззовні демократичну процедуру плебісциту, українське шкільництво в Галичині та на Волині. Плебісцит можна було проводити у місцевостях, де проживало не менше 25% українців за переписом 1921 р., який українці бойкотували. Українську мову викладання можна було зберегти, якщо батьки внесуть декларації за 40 дітей шкільного віку. Водночас, якщо 20 батьків вносили декларацію за державну мову, школа переходила формально на двомовне навчання, а фактично – на польську [5, с.145].

Незважаючи на протести, віча, звернення, полонізація загальної школи активно продовжувалася. У 1927-1928 навчальному році в усій Західній Україні нараховувалося тільки 774 українських народних шкіл, тоді як польських – 2274 та т. зв. утраквістичних (двомовних, хоча фактично теж із польською мовою навчання) – 2114. Чисельність навіть приватних українських шкіл скоротилася до 28. При цьому, якщо у Східній Галичині все ж таки працювало 690 народних шкіл з українською мовою навчання, то на Волині було всього 4 [16, арк.5]. У 1932 р. у трьох східногалицьких воєводствах поряд з 589 українськими школами працювало аж 1935 утраквістичних шкіл [21, с.103]. Чим не характерним є приклад, коли на малій батьківщині видатного українського поета І.Франка, де із 507 учнів було всього 8 поляків, на викладання української мови відводилось всього 1 год. на тиждень [3, с.9].

В 1933 р., за свідченням воєводи Г.Юзевського та завдяки його ж “зусиллям”, на Волині залишилося тільки 4 українські школи, тоді як росіяни мали 5 своїх національних шкіл, чехи – 13, євреї – 57, німці – 66 [11, с.253-254].

У той самий час демонстративного характеру набувала політика вирізнення російської меншини для інспірації давніх українсько-російських антагонізмів. Так, у Любомльському повіті Волинського воєводства, де за переписом 1921 р. нараховувалося усього 37 росіян, було 16 польсько-російських, 17 – польських, 19 – польсько-українських та жодної школи власне із українською мовою викладання [12, с.336].

Впродовж 1921-1926 рр. польська влада перевела понад тисячу вчителів українських народних шкіл із Західної України на роботу в західні та північні воєводства країни із метою розладу організованого українського шкільництва та фактичної їхньої асиміляції у польськомовних регіонах, або відмовою від фаху [17, арк.5].

Якщо українцям як корінному етносу Галичини та Волині чи іншим етнічним групам чи доводилося утворювати приватні навчальні заклади для навчання дітей рідно мовою, то поляками користалися всіма можливостями державної освіти. Найефективнішу систему приватної освіти вдалося організувати євреям, де діяло декілька шкільних мереж [19, с.11].

Німецькі початкові навчальні заклад функціонували при кірхах та костелах. Натомість середні школи мали самостійне адміністративне управління, які здебільшого діяли за фінансової підтримки німецьких громад чи закордонні субсидії із Німеччини. Така підтримка була вкрай важливою на тлі скорочення кількості державних шкіл з німецькою мовою навчання (між 1921-1922 н.р. та 1929-1930 н.р. кількість таких шкіл у Галичині скоротилася із 27 до 5) [19, с.11].

В умовах посилення національного тиску, асиміляційної політики польського уряду щодо етнічних меншин та запровадження утравквістичної освіти, прагнення чеської громади зберегти свою культуру та мову виявилось, насамперед в організації розгалуженої мережі приватних початкових та середніх шкіл із чеською мовою навчання[20].

Загалом на вересень 1939 р. в Західній Україні працювало 5155 державних шкіл, зокрема, на школи з польською мовою навчання припадало 2,7%, польські – 53%, фактично польськомовні т. зв. утравквістичні (польсько-українські) – 42,6%, німецькі – 1,5% [13, с.305]. При цьому серед 819,2 тис. учнів українці становили 62,3%, поляки – 30,5%, євреї – 8,5%, німці – 0,5%. Характерно, що з-поміж 14,2 тис. шкільних вчителів, 71,3% становили поляки, тільки 17,4% – українці та усього по 0,7% – німці й 0,1% – євреї.

Потужного полонізаційного наступу зазнавала українська гімназійна освіта Галичини та Волині. У 1925 р. у Західній Україні працювало 7 державних гімназій з українською мовою навчання, 13 – приватних українських гімназій та 2 жіночі гімназії, які загалом щорічно закінчувало понад 500 осіб [15, арк. 29]. У вересні 1930 р. були ліквідовані українські гімназії у Тернополі, Дрогобичі й Рогатині [18, с.82] За наслідками чергового шкільного плебісциту 1937 р. у Західній Україні залишилося тільки 5 державних та 19 приватних гімназій [10, с.150].

На перешкоді здобуттю освіти українською молоддю став і закон 1932 р., який встановив штучний розрив у три класи між програмами гімназій та шкіл третього рівня. Оскільки останні переважали у Західній Україні, то їхні випускники не могли продовжити навчання [2, с.65].

До спроби задовольнити потребу українців у середніх освітніх закладах вдалося товариство “Рідна школа”, яке до 1938 р. заснувало близько 40 приватних гімназій, ліцеїв та професійно-технічних шкіл [7].

У 1939 р. із 138 загальноосвітніх середніх навчальних закладів Західної України працювало лише 5 державних українських та 2 утравквістичні гімназії, де навчалось менше ніж 2,8 тис. учнів [4, с.282]. На кінець існування Другої Речі Посполитої у Західній Україні працювало 138 гімназій і ліцеїв, з них польських – 106, українських – 20, єврейських – 10, німецьких – 2. З-поміж майже 41,2 тис. гімназійної молоді поляки становили 52,3%, українці – 18,1%, євреї – 20,9% [13, с.306].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, окупація Польською державою західноукраїнських земель 1918-1920 рр., всупереч декларованим ними правам на національне самовизначення, об’єктивно заклала конфліктну модель її взаємин з переважаючим українським населенням, зокрема в освітній сфері. Друга Річ Посполита використовувала як відносно українського населення, так і щодо євреїв, німців, представників інших спільнот, найрізноманітніші методи своєї дискримінаційної,

асиміляторської та виразно полонізаційної політики, що передовсім виявлялося в обмеженні доступ їхніх дітей до здобуття шкільної освіти рідною мовою, утисках етнічних вчительських кадрів. Перспективними видаються дослідження етнічної структури студентства та викладацьких кадрів Західної України міжвоєнного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексієвич Л. Освітній чинник у контексті польського національно-державного відродження (1918-1926) / Л.Алексієвець // Україна-Європа-Світ: Міжнародний науковий збірник. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип.8. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В.Гнатюка, 2011. – С.115-119.
2. Баран З.А. Українське питання в політиці польських партій міжвоєнного періоду / З.А.Баран // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.29: Дослідження з історії України. – Львів: Світ, 1993. – С.62-68.
3. Бриль М. Освобожденная Западная Украина / М.Бриль. – К.: Политиздат при ЦК ВКП(б), 1940. – 31 с.
4. Гетьманчук М.П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.) / М.П.Гетьманчук. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. – 432 с.
5. Гулай В. В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни: монографія / В.В.Гулай. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 460 с.
6. Зуляк І. Українці у Другій Речі Посполитій / І.Зуляк // Україна-Європа-Світ: Міжнародний науковий збірник. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип.6-7: 20-й річниці Незалежності України присвячується. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В.Гнатюка, 2011. – С. 133-146.
7. Кондратюк К.К. Інтелекція Західної України у міжвоєнний період: формування, світогляд, професійна і громадсько-політична діяльність [Електронний ресурс] / К.К.Кондратюк. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2011_10/35.pdf [Дата звернення: 17.05.2011 р.].
8. Красівський О.Я. Українсько-польські взаємини в 1917-1923 рр. / О.Красівський. – К.: ІПіЕНД, 2008. – 544 с. .
9. Кугутяк Т. Державотворчі концепції Української народної трудової партії (1923-1925 рр.) / Т.Кугутяк // Україна соборна: зб. наук. ст. - Вип.2. – Ч.І. - К., 2005. – С.242-254.
10. Макаруч С. Етнодемографічні процеси в Галичині у ХХ ст. / С. Макаруч // Галичина: Етнічна історія: темат. зб. ст. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 131-164.
11. Панасюк В. Україномовне шкільництво на Волині у 1920-1930-ті роки: проблеми статусу та можливостей / В. Панасюк // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Т.2. - Чернівці: Рута, 2001. – С.249-255.
12. Панасюк В. Утраквізація шкільництва на Волині у 20-30-х роках ХХ століття / В.Панасюк // Україна і Польща: діалог культур (Мовно-літературні та суспільно-політичні відносини): зб. наук. пр. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – С. 333-356.
13. Понедельник Л.А. Політика радянського режиму на західноукраїнських землях у культурній сфері (вересень 1939-1941 рр.) / Л.Понедельник // Друга світова війна і доля народів України: матер. 2-ї Всеукр. наук. конф., м. Київ, 30-31 жовтня 2006. – К.: Зовнішторгвидав, 2007. – С.305-312.
14. Терлюк І.Я. Західні українські землі в період міжвоєнної окупації: короткий нарис історії держави і права / І.Я.Терлюк, П.М.Лепісевич, С.В.Кольбенко.– Львів: Ліга-Прес, 2007.– 92 с.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф.6. Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України. – Оп.2. – Спр.52. Докладная записка, статистические данные о перспективах урожайности зерновых культур, распределении частных владений представителей разных национальностей в Польше. 1926 г., 16 л.
16. ЦДАГО України. Ф.6. Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України. – Оп.2. – Спр.178. Отчеты Комитетов профсоюзов о состоянии работы профсоюзных организаций, забастовочном движении и положении крестьян и рабочих в Западной Украине. Январь-декабрь 1932 г., 45 л.
17. ЦДАГО України. Ф.6. Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України. – Оп.2. – Спр.222. Докладная записка о тяжелом положении украинского населения в Польше, 29 л.
18. Чоповський В.Ю. Українська інтелекція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918-1939) / В.Ю.Чоповський. – Львів: Край, 1993. – 168 с.
19. Чорній П.І. Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.): демографічні та етнокультурні процеси: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.05 “Етнологія” / П.І.Чорній. – Львів, 2011. – 20 с.
20. Шульга С.А. Політика радянських та польських урядів міжвоєнної доби щодо чеської національної меншини [Електронний ресурс] / С.А.Шульга. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvnu/istor/2007_1/1/10.pdf [Дата звернення: 23.06.2011 р.].
21. Eberhardt P. Przyemiany narodowosciowe na Ukraine XX wieku / P.Eberhardt. – Warszawa: Biblioteka “Obozu”, 1994. – 335 s.